

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертаційну працю
ГЛУХОВСЬКОЇ МАРИНИ СЕРГІЇВНИ
«АСОЦІАТИВНО-ПОРІВНЯЛЬНА МОТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ
СЛОВОТВІРНИХ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ ІМЕННИКА»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Харків, 2019. 195 с.)

Вітчизняна лінгвістична наука має у своєму розпорядженні чимало накопичених і систематизованих фактів щодо загальних і часткових явищ, пов'язаних із дериваційною системою. Маємо незаперечні досягнення в обґрунтуванні словотвірної структури слова, способів і моделей словотворення, словотвірних типів, словотвірного значення, словотвірної мотивації тощо. Важливим питанням сучасної дериватології (і не тільки!) залишається проблема виявлення й наукового обґрунтування дериваційних можливостей мови.

Попри суттєві наукові здобутки в царині дериватології, що загалом сприяли виробленню єдиної моделі вивчення й опису її одиниць, актуалізували питання словотвірної номінації, словотвірної мотивації, відношень між мотивованим і мотивувальним словами тощо, дериватологічна теорія, як і теорія дериваційних відношень, потребує певної уніфікації, доповнення й конкретизації, що уможливить розв'язання дискусійних питань. Так, скажімо, на думку деяких науковців, словотвірна (ширше – дериваційна) мотивація перебуває в компетенції не власне дериватології, а теорії дериваційних відношень. Свого часу один із провідних дослідників дериватології констатував: «Теорія дериваційних відношень і дериватологія мають істотно відмінні вихідні позиції – статику і динаміку мови, що не може не відобразитися на всій системі понять і методологічних прийомах тієї й тієї дисципліни. Дериватологія – наука функціональна, а теорія дериваційних відношень (ТДВ) – структурна. Це означає, що 1) дериватологія за основу бере семантику мови, а ТДВ – її форму; 2) дериватологія досліджує продукування одиниць не окремо від тих функцій, які вони виконують у комунікації, як це робить ТДВ, а в тісному зв'язку з ними; 3) дериватологія вивчає утворення одиниць у самому тексті, тоді як ТДВ принципово абстрагується від тексту, установлюючи відношення між

абстрактними, позатекстовими одиницями» (Л. Мурзін). Науковцям постійно доводиться спростовувати істинність чи хибність відповідних тверджень.

Проблема ускладнюється ще й тим, що на передньому плані з'являються так звані несистемні, нестандартні, незувальні одиниці, що стають об'єктом зацікавлення й неології.

Новий підхід до інтерпретації словотвірних явищ, ґрунтований на різноаспектному дослідженні інноваційних дериваційних процесів, ураховує роль і навантаження як дериваційного форманта, так і твірної основи, репрезентує всю складність мотивації інноваційних дериватів. Тому цілком закономірно, що однією з активно розроблюваних проблем сучасного словотвору є типологія словотвірних парадигм похідних слів тих чи тих лексико-граматичних класів. Окрім того, характерною особливістю сучасної дериватології є зосередження уваги на вивченні системи дериватів, об'єднаних спільним словотвірним значенням. Звідси, відповідно, можна констатувати: запропонована дисертаційна праця є на часі, органічно входить до серії наукових доробків українських мовознавців, важливою для системного осмислення «першопричин вибору мотиваційних ознак дериватів іменникових словотвірних категорій, засобів, способів і механізмів їхнього втілення» (с. 8). Поручені в ній проблеми є актуальними, уписуються в загальний процес модернізації теоретичних засад передовсім неології, дериватології, морфології. Актуальність дисертації пов'язуємо і з потребами та викликами, які постають перед відповідними царинами на сучасному етапі розвитку вітчизняної лінгвістичної науки, з необхідністю студіювання процесів утворення й функціонування нових засобів мови.

Незаперечною є наукова новизна роботи: на основі кваліфікованого використання теоретико-методологічних та практичних засад лінгвістичних досліджень вибудовано комплексний (на перетині кількох наукових напрямів) аналіз дериватів-інновацій з асоціативно-порівняльною мотивацією, визначено «переважальні засоби реалізації асоціативно-порівняльної мотивації», «виявлено продуктивні й малопродуктивні способи і засоби творення

конкретних аналізованих дериватів й іменникових словотвірних категорій загалом» (с. 9). З огляду на таку постановку окреслених проблем рецензована праця М. С. Глуховської оприявлює серйозний теоретичний і практичний внесок до їхнього успішного розв'язання крізь призму інноваційних концепцій. Щоправда, дисертантці варто було б управніше розставити акценти, наприклад, конкретизувати, які з фактів обґрунтовано вперше, а які поглиблено, доповнено, розширено.

Примітним є те, що дисертація М. С. Глуховської виконана в рамках реалізації науково-дослідницьких проектів у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, а саме комплексної наукової теми «Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження» (державний реєстраційний номер 0111 У 006434), розроблюваної викладачами кафедри української мови.

Запропонований науковий текст вирізняється академічністю викладу, аргументованістю, стандартизованістю, об'єктивністю, структурованістю.

У вступній частині дисертації репрезентовано нормативно коректний і вивірений науковий апарат, що маніфестує відповідність об'єкта, предмета, мети дослідження задекларованій темі. П'ять завдань, передбачених задля реалізації окресленої мети, демонструють послідовність розгортання етапів науково-дослідницького проекту.

Достовірність отриманих результатів підтверджується належним теоретико-методологічним підґрунтям та адекватним вибором наукових (переважно спеціальних) методів, як-от: описовий, зіставно-порівняльний, метод компонентного аналізу, диференційний, метод кількісних підрахунків, метод лінгвістичного моделювання.

У першому розділі («*Теоретичні засади дослідження мотивації інноваційних дериватів*») дисертантка порушує ряд важливих проблем, що стосуються історії, сучасного стану та перспектив інноваційних досліджень (1.1.), мовних і позамовних чинників появи нових одиниць, питань визначення новизни мовних знаків (1.2.), словотвірної номінації в контексті інноваційних

досліджень (1.3.), з'ясування сутності словотвірної мотивації як основного поняття деривації (1.4.). Таке структурування теоретичного матеріалу на перший погляд є цілком прийнятним, аргументованим, логічно вмотивованим, в основному не викликає принципових заперечень.

Авторка праці вдається до осмислення певних періодів неології, услід за попередниками намагається продемонструвати її хронологію (с. 13–14), що, як нам видається, має другорядне значення для розв'язання окреслених завдань, оскільки відповідний аспект жодним чином не стосується аналітичних розділів. А теоретичний розділ, як відомо, мав би закласти надійне підґрунтя для подальшої систематизації фактичного матеріалу. Вочевидь, основний акцент варто було б зробити на мотивації, якій у теоретичному розділові присвячено лише один з підрозділів (1.4.). Причому Марина Сергіївна зауважує: «Ми не ставимо завдання дослідити історію «мотиваційних» праць у сучасній лінгвістиці – такий огляд здійснено у працях О. Селіванової» (с. 39). А хіба так звані «неологічні праці» в сучасному мовознавстві відсутні? Проте неологічним питанням дисертантка присвячує значно більше уваги.

Цілком прийнятним вважаємо твердження здобувачки про мотивацію як двоаспектне явище. На її думку, перший аспект номінативний («відображення формального і змістового зв'язку між мовними знаками під час творення слів»), другий – словотвірний («процес формування формальних і змістових зв'язків між твірним (мотиватор) і похідним (дериват) у межах однієї мови») (с. 41). Заслуговує на схвалення й актуалізація словотвірної мотивації (с. 43), її основних ознак (с. 44–45), виокремлення тих чи тих різновидів (с. 46–50).

Закономірно, що поза увагою дослідниці не залишається ключове терміносполучення *асоціативна мотивація*, витлумачене як «тип мотивації, за якої значення деривата ґрунтується на різноманітних асоціаціях, пов'язаних зі значенням твірної одиниці» (с. 50). Не зрозуміло лише, чому подекуди для підтвердження певних теоретичних відомостей, зокрема при ілюстрації номінативної та словотвірної деривації, використовуються аж ніяк не інноваційні деривати (с. 56). До того ж запропонована класифікація мотивації

(с. 56–57), унаочнена в Додатку 3, не позбавлена певних суперечливих моментів. Скажімо, класифікаційна схема (с. 195) демонструє протиставлення номінативної / словотвірної мотивації. З іншого боку, словотвірна мотивація розглядається і як різновид номінативної мотивації. Мабуть, представлена на схемі словотвірна мотивація повинна б займати не окремішню позицію, а доповнювати, конкретизувати класифікаційну схему номінативної мотивації.

У другому розділі («*Високопродуктивні іменникові словотвірні категорії з дериватами асоціативно-порівняльної мотивації*») здобувачка, апелюючи до високопродуктивних іменникових словотвірних категорій, «які відзначаються наявністю значної кількості дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією» (с. 60), з'ясовує специфіку творення й мотивації таких словотвірних категорій, як-от: категорії збірності-сукупності (2.1.) та категорії локативності (2.2.).

Марина Сергіївна, осмислюючи словотвірну категорію збірності-сукупності, акцентує передовсім на відповідних дискусійних моментах, до яких уналежнює й критерії, стисло подає їх перелік, який демонструє деякі суперечності. Як відомо, до збірних іменників зараховують ті, «які означають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймаються як одне ціле» (Українська мова: енциклопедія. Київ, 2000. С. 184). Отже, чи доречно говорити про те, що «близькі поняття *сукупність* і *збірність* можна розмежувати на основі критерію їхнього вираження: сукупність передається лексично – цілим словом, збірність передають лише словотвірні засоби» (с. 60). У такому разі рецензованому науковому текстові не вистачає наукової полеміки, дискусії, критичної оцінки чужих думок. До того ж у дисертаційній праці не вказано авторство терміносполучення *категорія збірності-сукупності*, не обґрунтовано його доцільність і т. ін.

Систематизація фактичного матеріалу відбувається з урахуванням особливостей дериваційної бази – власна / загальна назва, де останні диференційовано на основі частиномовної належності дериватора (відіменникові, відприкметникові, віддієслівні деривати). Окрім того, відіменникові деривати проаналізовано крізь призму твірних основ, що

номінують особи чи предмети (у широкому розумінні і назви осіб, і назви неосіб репрезентують частиномовне значення предметності).

Передбачуваною є класифікаційна схема, ґрунтована на способах і засобах творення, як-от: суфіксація, взаємодія основ (основоскладання, контамінування), утинання (с. 77–87). Дисертантка загалом ретельно систематизувала матеріал, апелюючи до тих чи тих формантів, наголошуючи на їхній модифікації, продуктивності, частотності, нових семантичних зв'язках і значеннях, ознаках контекстуальної залежності і т. ін.

Умотивованою є диференціація дериватів зі значенням просторової / часової локації з подальшим виокремленням певних словотвірних підкатегорій, як-от: найменування країн (явних / вигаданих) (с. 91–95), територій й умовних населених пунктів (с. 95–98), місць, приміщень, установ (с. 98–100). З-поміж дериватів часової локації схарактеризовано ті, що ілюструють значення часової локації передування чи слідування та локації часових відрізків (с. 101–103). Варто зауважити, що подальший виклад матеріалу здійснюється вже за апробованою схемою – дисертантка аналізує способи і засоби творення дериватів асоціативно-порівняльної локативності, апелюючи перш за все до префіксації, суфіксації та основоскладання (с. 103–115). Принагідно йдеться й про ті чи ті морфонологічні особливості (варіативність єднальних голосних, утинання твірних основ, варіативність суфіксів без будь-якої специфіки їх використання, непослідовність використання різних форм одного й того ж словотворчого засобу), стилістичне навантаження і т. ін.

Третій розділ (*«Асоціативно-порівняльна мотивація дериватів малопродуктивних іменникових категорій»*) репрезентує передовсім структурно-мотиваційні особливості іменникових інновацій зі значенням опредметненої дії (3.1.), інструментальності (3.2.), особи (3.3.), опредметненої ознаки (3.4.).

Упадає в око те, що дисертантка обирає різні підходи до систематизації й опису фактичного матеріалу. Наприклад, у межах зразків зі значенням опредметненої дії виокремлено одинадцять підгруп, аналіз яких відбувається крізь призму суфіксального способу творення та основоскладання. Суфіксальні

ж деривати, своєю чергою, диференційовано за належністю твірних основ до власних / загальних назв. Інакше кажучи, з'ясовуються мотиваційні (у першому разі й структурні) особливості відонімних (с. 119–124) та відапелятивних (с. 124–130) суфіксальних дериватів.

Авторка праці висловлює таку думку щодо особливостей основоскладання: «Порівняно із суфіксальними дериватами опредметненої дії, деривати-композиції цієї категорії мають суттєві відмінності. У зв'язку з цим їхній розгляд вимагає інших підходів, інших шляхів дослідження й опису» (с. 131). Проте цей «інший шлях» представлено якимось нечітко, до того ж лише на трьох сторінках, з яких одна сторінка узагальнень. Хотілося б більш переконливих аргументів щодо засобів продукування. І чи всі із залучених до аналізу лексем утворені основоскладанням. Можливо, деякі й за аналогією?

При аналізі інноваційних дериватів інструментальності з'являється структурна частина, присвячена способам і засобам творення (с. 144–148). Аналіз словотвірної категорії особи схарактеризовано через суфіксальний спосіб, контамінування й основоскладання. Принагідно звертається увага на ознаки та засоби словотворення. Досить поверхово представлені особливості структурування дериватів опредметненої ознаки (с. 168–169).

Більш ретельно, очевидно, слід було випрацювати висновки до розділів, які є нерівномірними. Висновки до третього розділу, що складають три сторінки, за обсягом майже ідентичні загальним висновкам (понад три сторінки).

Схвалюємо загальні висновки, що репрезентують основні, винесені на захист, положення, корелюють із метою та завданнями, поданими у вступі.

Позитивно оцінюючи наукову працю М. С. Глуховської, акцентуємо й на тому, що вона не позбавлена окремих дискусійних моментів. Уважаємо за необхідне висловити деякі зауваження рекомендаційного характеру, як-от:

1. З огляду на те, що джерельною базою дослідження послужили «праці, присвячені інноваційним процесам в українській мові» (с. 8), вважаємо, так би мовити, не зовсім доцільним аналіз мовних і позамовних чинників появи нових одиниць та розгляд питання визначення новизни мовних знаків

(с. 23–33). Адже автори використаних наукових доробків (здебільшого словників, рідше – монографій), добираючи фактичний матеріал, керувалися тими чи тими критеріями визначення новизни. Очевидно, варто було б більше уваги приділити поняттю, заявленому як ключове, *словотвірна інновація* (у найменуванні першого розділу *інноваційний дериват*). Натомість у роботі натрапляємо на потрактування поняття *інновація* – «будь яка за рівневим статусом і способом творення мовна одиниця, що з'явилася у визначений час (період) розвитку мови» (с. 30).

2. Подекуди натрапляємо на не зовсім коректні зауваження, що їх висловлює дисертантка, як-от: «Погоджуючись в основі з такою дефініцією, зазначимо, що в ній наявні деякі недоліки: 1) дослідниця пояснює мотивацію через спільнокореневе близькозначне слово *мотивованість*; 2) тут наявне звуження мотиваційних відношень тільки до слів, одиниці інших мовних рівнів виведено за межі мотивації» (с. 40). У чому тут недоліки? І чому тоді Марина Сергіївна під час дослідження асоціативно-порівняльної мотивації сама послуговується терміном *мотивованість*? До того ж сама використовує «звуження мотиваційних відношень тільки до слів». Або: «Найвищий ступінь продуктивності виявляє формант *-щин(а)*. З якихось причин В. Олексенко не називає його серед суфіксів *збірності* (підкреслення наше – Ж. К.), як і не розглядає його в межах якої іншої із досліджуваних у монографії іменникових категорій» (с. 77). А можливо, не розглядає тому, що відповідний суфікс не є суфіксом *збірності*? Окрім того, зауважимо, покликання на монографію В. Олексенка вирізняється частотністю, що надає рецензованій праці певної схематичності (с. 61; с. 62; с. 89 тощо), десь-не-десь і реферативності. Пор.: «Інноваційні деривати, наявні в нашій картотеці, виявляють свою специфіку порівняно із дериватами, що їх дослідив В. Олексенко» (с. 90); «Мабуть, не дарма В. Олексенко називає цю категорію словотвірною категорією опрідметненого якісного стану» (с. 164), «Так, досліджуючи узуальні деривати, В. Олексенко називає дев'ять відповідних суфіксів: *-ість, -ізм/-изм, -от, -изн-, -ощ-, -ин-, -інь, -щин-, -ств-* і *нульовий* [121, с. 238]. Наша картотека свідчить, що

в інноваційному словотворенні з асоціативно-порівняльною мотивацією фактично задіяно один суфікс *-ість* – його продуктивність є однією з найвищих у творенні досліджуваних у цій праці дериватів» (с. 168). І далі: «В узуальному словотворенні цей формант, за спостереженнями В. Олексенка, також є найпродуктивнішим, проте в інноваційному словотворенні він відрізняється і валентними можливостями» (с. 168) і т. ін. У такому разі варто було б розширити список використаної наукової літератури, насамперед не оминати увагою «Словотвір сучасної української літературної мови».

3. Більш скрупульозного аналізу потребують й окремі інновації. Так, скажімо, на с. 63 і далі деривати на зразок *кірiловщина*, *Азіровщина*, *професорщина* і т. ін. (без підтвердження контекстуальними ілюстраціями) уналежнено до дериватів збірності-сукупності. Пор.: «суспільно-політичне явище, ідейна течія тощо (нерідко з відтінком негативної емоції) <...>. Мотивуючими тут часто виступають власні імена історичних осіб або літературних героїв (напр., *аракчєєвщина*, *біронівщина*, *петрiорівщина*, *пугачовщина* <...>» (Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. С. 85). Деривати із суфіксом *-щин(а)* *Клюївщина*, *Азаровщина*, *Кадировщина* кваліфіковано і як деривати просторової локації (с. 121). До інноваційних дериватів збірності-сукупності потрапляють одиниці на зразок *пiдрахуй*, *тітушка*, *беркути*, *федераст*, *професор* (с. 68). Пор. *тітушки* (с. 94) кваліфіковані і як деривати просторової локації. Доволі сумнівним є зарахування до дериватів збірності-сукупності на зразок *гречкосійство*, *попсятина* (с. 69), *бурятина*, *депутатина* (с. 86) тощо, адже перше, цілком імовірно, демонструє словотвірне значення «властивість, стан або заняття особи, названої мотивуючим словом», пор.: *малярство*, *пiдданство*, *толстовство* (Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. С. 85), решта – спродуковані за зразком узуальних іменників, як-от: *гусятина*, *зайчатина*, *телятина* і т. ін., що мають іншу мотивацію, але близьке словотвірне значення (Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. С. 83). Робота виграла б, аби

заявлені позиції містили б певні розмірковування, які вирізнялися б аргументованістю.

Висловлені пропозиції та зауваження не є концептуальними і не впливають на загальну високу оцінку роботи, що являє собою самостійну завершену наукову працю, результати якої доповнюють, конкретизують і неологічну, і дериватологічну теорію, модернізують її зміст.

Дисертаційна робота та автореферат до неї ідентичні за структурою та інформаційним наповненням, оформлені відповідно до усталених зразків. Авторські публікації, до яких уналежнено вісім одноосібних статей (сім із яких у фахових виданнях, одна – у зарубіжних галузевих студіях) та двоє тез, повністю відображають зміст кваліфікаційної праці. Результати дослідження мають добру апробацію на 6 міжнародних і всеукраїнських конференціях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, їх достовірність, новизна, теоретична та практична значущість і т. ін. дають підстави стверджувати, що дисертація *«Асоціативно-порівняльна мотивація українських словотвірних інновацій у сфері іменника»* відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України, а її авторка, *Глуховська Марина Сергіївна*, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

